

ASPECTE DE NOUȚATE ȘI REFLECȚII PRIVIND RESPECTAREA DEMNIȚĂȚII PERSOANEI UMANE ÎN MEDIUL PENITENCIAR

IZABELA BRATILOVEANU*

Rezumat

Acest studiu este centrat pe o analiză a hotărârilor pronunțate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului împotriva statului român, care au vizat mai ales nerespectarea exigențelor convenționale în privința protecției demnițării și a sănătății deținuților. Între acestea, un loc aparte îl ocupă hotărârea pronunțată recent în cauza Iacov Stanciu împotriva României.

***Cuvinte cheie:** demnitatea umană; jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului; interzicerea torturii și a pedepselor sau tratamentelor inumane sau degradante; forța obligatorie și executarea hotărârilor.*

1. Considerații generale privind dreptul la condiții de detenție conforme cu demnitatea umană

Convenția pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale elaborată de Consiliul Europei și semnată la 4 noiembrie 1950 nu cuprinde o dispoziție expresă referitoare la respectarea demnițării persoanei umane în domeniul penitenciar, referința la acest concept în privința executării pedepselor privative de libertate reprezentând o creație jurisprudențială a Curții Europene a Drepturilor Omului. Demnitatea persoanei umane, trimitând la ideea că nimeni nu poate fi exclus din comunitatea umană și că omul nu trebuie tratat ca un obiect în mâinile puterii publice, este considerată în prezent un veritabil principiu director în cadrul tratamentului aplicabil persoanelor deținute¹, care se înscrie într-un cadru mai larg, cel al umanizării privării de libertate.

* Drd., Facultatea de Drept și Științe Administrative, Universitatea din Craiova, Craiova, România.

Correspondență: Bratiloveanu Izabela, Craiova, Str. Horia nr. 8, Bl. E2, sc. 2, ap.2, e-mail: bratiloveanuisabela@yahoo.com

¹ Pentru mai multe detalii, a se vedea M. Larralde, *Placement sous ecrou et dignité de la personne*, Séance inaugurale du séminaire de recherché „Enfermements, Justice et Libertés”, Sorbona, 15 septembrie 2009.

Este de remarcat că în Convenția americană a drepturilor omului, în art. 5 (2) se menționează că „Nimeni nu poate fi supus torturii, nici pedepselor sau tratamentelor crude, inumane sau degradante” și că „orice persoană privată de libertate va fi tratată cu respectul datorat demnității inerente persoanei umane”. Ansamblul de principii pentru protejarea tuturor persoanelor supuse unei forme oarecare de detenție sau încarcerare, adoptat la 9 decembrie 1988, prevede ca prim principiu tratarea oricărei persoane supuse unei forme de încarcerare sau de detenție „cu umanitate și respect față de demnitatea persoanei umane”. În Recomandarea nr. R (87) 3 referitoare la Regulile europene pentru penitenciare adoptată de Comitetul Miniștrilor Consiliului Europei la 12 februarie 1987 se prevede ca principiu de bază că „privarea de libertate se face în condiții morale și materiale care să asigure respectul necesar față de demnitatea umană și care să fie în conformitate cu aceste reguli”². De asemenea, în Recomandarea Comitetului de Miniștri ai statelor membre ale Consiliului Europei referitoare la regulile penitenciare europene REC 2006 (2) adoptată la 11 ianuarie 2006, se menționează încă din Preambul că toate persoanele private de libertate vor fi tratate cu respectarea drepturilor omului. Același document prevede în articolul 18 (1) referitor la spațiile de detenție că acestea trebuie să respecte demnitatea umană și intimitatea și să întrunească standardele minime sanitare și de igienă, ținându-se cont de condițiile climatice. În penitenciar, conform articolului 49, trebuie menținută ordinea „prin respectarea cerințelor de securitate, siguranță și disciplină, și asigurarea unor condiții de viață care să respecte demnitatea umană a deținuților, prin oferirea unui program complet de activități”. În ce privește perchezițiile și controalele, art. 54 (3) dispune: „Personalul trebuie să fie instruit să întreprindă aceste măsuri într-o manieră care să detecteze și să prevină orice tentativă de evadare sau de contrabandă, respectând în același timp demnitatea și obiectele personale ale deținuților”. Nu în ultimul rând, se arată în art. 72 (1) că penitenciarele vor fi gestionate în context etic, care recunoaște obligația „de a trata deținuții cu omenia și respectul cuvenit oricărei ființe umane”³.

² Recomandarea nr. R (87) 3 referitoare la Regulile europene pentru penitenciare adoptată de Comitetul Miniștrilor Consiliului Europei la 12 februarie 1987.

³ Recomandarea Comitetului de Miniștri ai statelor membre referitoare la Regulile Penitenciare Europene, Rec (2006) 2 de la 11 ianuarie 2006, pe <http://www.anp-just.ro/>

În ce privește dreptul intern, legea nr. 275/2006⁴ privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal cuprinde dispoziții referitoare la respectarea demnității umane în mediul carceral. În conformitate cu articolul 3 din acest act normativ, pedepsele se execută în condiții care să asigure respectarea demnității umane. Potrivit articolului 4 este interzisă și se sancționează potrivit legii penale supunerea oricărei persoane la tortură, tratamente inumane sau degradante ori la alte rele tratamente. Respectarea demnității umane și a vieții private este un principiu fundamental al procesului penal consacrat de Noul Cod de Procedură penală, în articolul 11.

În ceea ce privește neconformitatea condițiilor materiale de detenție cu dispozițiile convenționale, Curtea Europeană a dezvoltat o bogată jurisprudență împotriva României. Problema centrală cu care se confruntă statul român constă în asigurarea unor condiții materiale de detenție care să respecte exigențele europene, în contextul în care se înregistrează o tendință de creștere a populației carcerale, de la 28.244 de deținuți în anul 2010 la 31.774 în prezent. Detenția obișnuită nu intră sub incidența articolului 3, deoarece măsurile privative de libertate sunt însoțite de obicei de suferințe și umilire. Însă, Curtea a decis conform unei jurisprudențe uniforme că privarea unei persoane de libertate nu determină pierderea de către deținut a drepturilor garantate prin Convenție⁵. Articolul 3 impune statelor o obligație pozitivă de a asigura că orice prizonier este deținut în condiții care sunt compatibile cu respectarea demnității umane, că modalitățile de executare ale pedepsei nu supun persoana în cauză unei suferințe sau unei încercări de o intensitate ce depășește nivelul inevitabil de suferință inerent detenției și că, ținând seama de cerințele practice ale detenției, sănătatea și confortul prizonierului sunt asigurate în mod corespunzător.

Instanța europeană face un examen in concreto al condițiilor de detenție, luându-se în considerare atât efectele cumulate ale acestora cât și

⁴ Legea nr. 275/2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal publicată în Monitorul Oficial nr. 627 din 20 iulie 2006, modificată și completată prin Legea nr. 83/2010 publicată în Monitorul Oficial nr. 329 din 19 mai 2010.

⁵ A se vedea, cu titlu exemplificativ C.E.D.O., cauza Păvălache contra României, cere nr. 38746/03, hotărâre din 18 octombrie 2011, &87.

afirmațiile specifice ale reclamantului⁶. Aspectul principal al analizei vizează problema supraaglomerării, stabilindu-se mai întâi dacă spațiul vital acordat persoanei private de libertate se situează sub limita inferioară a ceea ce instanța de contencios european a drepturilor omului apreciază ca fiind acceptabil potrivit practicii dezvoltate în materie⁷. Printre factorii luați în considerare amintim gradul de ocupare, dimensiunea celulei și dacă deținutului i se pune la dispoziție un pat.⁸ În general, guvernul român a oferit date doar în ceea ce privește rata de ocupare a paturilor disponibile și nu suprafața care revine unui deținut.

Curtea a decis în sensul violării articolului 3 când spațiul personal acordat unui deținut este mai mic de 3 m.p., acest fapt fiind apreciat ca suficient, prin el însuși, pentru a concluziona că suprapopularea din închisoare a atins acest prag⁹. Apoi, sunt analizate condițiile de igienă¹⁰, precum accesul la lumină naturală, aerisirea, ventilația, lipsa păturilor, lipsa curățeniei, prezența unor paraziți, apa nepotabilă, calitatea proastă a hranei, proasta igienă în bucătărie, lipsa oricărei intimități în viața de zi cu zi a prizonierilor.

Un factor important în soluția pronunțată îl constituie perioada de timp în care o persoană a fost deținută în condițiile denunțate¹¹ și dacă

⁶ În acest sens C.E.D.O., cauza *Dougoz contra Greciei*, cerere nr. 40907/98, pct. 46, 2001-II.

⁷ A se vedea, de exemplu hotărârea de condamnare pronunțată în cauza *Dimakos contra României*, cerere nr. 10675/03, hotărâre din 6 iulie 2010.

⁸ Sub acest aspect, C.P.T. a subliniat cu insistență preocuparea sa pentru lipsa paturilor considerată ca reprezentând o problemă cronică la scară națională. Legea 275/2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, publicată în Monitorul Oficial nr. 627 din 20 iulie 2006 prevede în art. 33 (3) că fiecărei persoane condamnate i se pune la dispoziție un pat.

⁹ A se vedea în acest sens C.E.D.O., cauza *Păvălache contra României*, cerere nr. 38746/03, hotărâre din 18 octombrie 2011, &94; în speță, Curtea a reținut că petentul a dispus doar de 1,82 m.p. până la 2,55 m.p. de spațiu personal la Penitenciarul Jilava și de 2,1 m.p. la Penitenciarul Rahova, C.E.D.O., cauza *Kantyreva contra Rusiei*, cerere nr. 37213/02, hotărâre din 21 iunie 2007, &50-51, C.E.D.O., cauza *Andreï Frolov contra Rusiei*, cerere nr. 205/02, hotărâre din 29 martie 2007, & 47-49.

¹⁰ În legătură cu acest aspect, a se vedea și C.E.D.O., cauza *Măciucă contra României*, cerere nr. 25763/03, hotărâre din 26 mai 2009, C.E.D.O., cauza *Marian Stoicescu contra României*, cerere nr. 12.934/02, hotărâre din 16 iulie 2009, &24, C.E.D.O., cauza *Marcu contra României*, cerere nr. 43079/02, hotărâre din 26 octombrie 2010.

¹¹ C.E.D.O., cauza *Micu contra României*, cerere nr. 29883/06, hotărâre din 8 februarie 2011, publicată în M.Of. nr. 651/2011, &83, C.E.D.O., cauza *Florea contra României*, cerere

deținutul are un pat individual. Instanța europeană mai poate lua în considerare și alți factori cum ar fi, lipsa aproape totală a activităților în afara celulelor și privarea deținuților de hrană în timpul transportului de la penitenciar la instanțele de judecată sau între penitenciare¹². În analiza unei astfel de cereri, Curtea refuză să ia în considerare argumentele referitoare la situația economică dificilă a statului pârât.

Câteva principii fundamentale privind monitorizarea și tratamentul medical al persoanelor private de libertate reieșite din practica evolutivă a Curții, permit judecătorului european să verifice îndeplinirea de către statul român a obligației pozitive impuse de articolul 3 din Convenție.

Grila de analiză utilizată de instanța de contencios european a drepturilor omului pentru a stabili dacă un tratament aplicat unei persoane bolnave private de libertate are gravitatea necesară pentru a fi contrar articolului 3 vizează trei aspecte: condițiile generale de detenție, calitatea îngrijirilor medicale acordate și necesitatea menținerii arestării sau detenției¹³.

Mai întâi, Curtea afirmă tranșant că articolul 3 nu poate fi interpretat ca stabilind o obligație generală de a elibera un deținut din motive de sănătate sau de a-l interna într-un spital civil pentru a-i permite obținerea unui tip anume de tratament medical¹⁴. Totuși, menținerea în detenție trebuie să fie compatibilă cu situația fiecărui deținut, în această privință instanța europeană făcând un examen în concret, iar soluția este aleasă în funcție de circumstanțele fiecărei cauze. Ca atare, sănătatea unei persoane private de libertate, face parte dintre factorii care trebuie luați în calcul în ce privește modalitățile de executare a pedepsei și mai ales referitor la menținerea în detenție.

Mai trebuie menționat că, din jurisprudența Curții asupra acestui punct, rezultă importanța acordată eficienței unui dispozitivului procedural instituit de state în materia cererilor de punere în libertate pe motive medicale. Reiese din jurisprudența relevantă a Curții că interdicția generală enunțată în articolul 3 le impune statelor obligația să se asigure că

nr. 37186/03, hotărâre din 14 septembrie 2010, &51, C.E.D.O., cauza Alver contra Estoniei, cerere nr. 64812/01, hotărâre din 8 noiembrie 2005.

¹² A se vedea C.E.D.O., cauza Artimenco contra României, cerere nr. 12535/04, hotărâre din 30 iunie 2009, &36.

¹³ C.E.D.O., cauza Sadak contra Turcia, hotărâre din 8 aprilie 2004.

¹⁴ C.E.D.O., cauza Kudla contra Poloniei, precit., & 92-94.

modalitățile de executare a unei măsuri privative de libertate nu supun persoana în cauză unei tristeți sau unei încercări care depășește nivelul inevitabil de suferință inerent detenției. Deci, adaptarea condițiilor de detenție la starea de sănătate a reclamantului și accesul la îngrijiri medicale adecvate sunt determinante pentru soluționarea cererii¹⁵.

De asemenea, măsurile dispuse de autoritățile penitenciare față de un deținut, cum ar fi plasarea în izolare celulară și imobilizarea părții în cauză, în lipsa unui examen medical care să determine dacă starea psihică a prizonierului este compatibilă cu aceste măsuri și cu viața în detenție, este considerată ca ridicând o problemă distinctă în ceea ce privește obligațiile statelor în baza articolului 3.

În ce privește calitatea îngrijirilor medicale acordate, în viziunea Curții, protecția sănătății nu se limitează la lupta contra simptomelor, ci ține de o strategie terapeutică globală¹⁶ care să conducă la vindecarea pacientului sau la prevenirea agravării bolii. Ca atare, un deținut bolnav trebuie monitorizat, ceea ce presupune efectuarea de examene specializate în urma cărora medicii să poată elabora și adapta schema de tratament pentru a corespunde situației particulare a fiecărui pacient.

Numai faptul că un prizonier a avut acces la un medic și i s-a prescris un anumit tratament, nu duce neapărat la concluzia că i-a fost asigurată asistența medicală în mod adecvat, ci trebuie făcute înregistrări detaliate privind starea sa de sănătate, diagnosticul și îngrijirea trebuie să fie promptă și corectă.

De asemenea, pe lângă obligația pozitivă de a păstra sănătatea și bunăstarea unui deținut, în special prin acordarea de îngrijiri medicale necesare, Curtea a mai reținut că articolul 3 impune statelor obligația pozitivă de a pune în aplicare metode eficiente de prevenire și de depistare a bolilor contagioase în închisoare.

Instanța europeană ia întotdeauna în considerare atitudinea reclamantului, în special refuzul de a i se aplica schema de tratament

¹⁵ Fl. Massias, *La protection de la santé et de la dignité du détenu par la jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme*, C.R.D.F., nr. 3, 2004, p.27. A se vedea, cu titlu de exemplu, cauzele C.E.D.O., cauza Price contra R.U., cerere nr. 33394/96, &30, C.E.D.O., cauza Gennadi Naoumenko contra Ucrainei, cerere nr. 42023/98, hotărâre din 10 februarie 2004, &112.

¹⁶ C.E.D.O., cauza Hummatov contra Azerbaidjan, 29 noiembrie 2007.

completă și adaptată stării sale de sănătate. În fine, autoritățile penitenciare trebuie să asigure condiții adecvate pentru ca tratamentul să fie implementat.

2.Considerații privind hotărârea pronunțată de Curtea Europeană a Drepturilor Omului în cauza Iacov Stanciu contra României

Hotărârea pronunțată în 24 iulie 2012 în cauza Iacov Stanciu contra României a ridicat aceeași problemă, a condițiilor de detenție foarte proaste din penitenciarele românești. În speță, reclamantul a fost condamnat la o pedeapsă de 12 ani și șase luni închisoare, pe care a ispășit-o în șapte centre de detenție, în perioada ianuarie 2002- mai 2011. Speța este una des întâlnită: reclamantul s-a plâns de încălcarea aspectului material al articolului 3 din Convenție în patru stabilimente penitenciare datorită supraaglomerării, instalațiilor sanitare insalubre, prezenței paraziților, hranei de proastă calitate, lipsei de apă caldă și rece, lipsei de activități desfășurate în aer liber și de faptul că datorită condițiilor insalubre a dezvoltat o serie de boli (edentație parțială, neuralgie occipitală, parodontită cronică, deviație de sept nazal, rinită cronică, ulcer duodenal, hepatită cronică, migrenă cronică și dischinezie biliară) care au devenit cronice deoarece nu a primit un tratament corespunzător. Monitorizarea stării sale de sănătate nu s-a făcut deoarece lipsea un registru care să înregistreze evoluția stării sale medicale și nu a fost concepută nici o strategie terapeutică pentru vindecare sau pentru a preveni înrăutățirea situației sale.

Curtea a reținut că spațiul acordat deținutului în penitenciarele în care a fost încarcerat a fost, cu excepția unor situații ocazionale, mai mic de 3 m.p. și că pentru perioade lungi de timp a trebuia să împartă patul cu un alt deținut. Acest lucru ridică în sine o problemă din perspectiva art. 3 din Convenția europeană. În plus, situația reclamantului a fost agravată de cele 38 de transferuri efectuate până în anul 2011.

Hotărârea este importantă dat fiind faptul că judecătorul european, pornind de la constatarea că este vorba despre o problemă recurentă¹⁷ și că este sesizată cu încă 80 de cereri asemănătoare, a ales să se pronunțe în

¹⁷ Curtea de la Strasbourg a constatat în repetate rânduri încălcarea articolului 3 pentru condiții de detenție sub standardele europene în materie în stabilimente penitenciare precum București-Jilava, București-Rahova, Giurgiu, Ploiești, Gherla, Aiud, Mărgineni, Timișoara, Botoșani, Târgu-Ocna, Mândrești, Poarta-Albă, Târgșor, Baia-Mare, Craiova, Galați.

temeiul articolului 46 din textul convențional (forța obligatorie și executarea hotărârilor). În cazul în care instanța europeană constată o încălcare, statul pârât este obligat să plătească reclamantului sumele acordate cu titlu de reparație echitabilă, dar și să aleagă, sub supravegherea Comitetului de Miniștri, măsuri generale sau individuale pe care să le includă în ordinea sa internă pentru a pune capăt violării constatate de judecătorul european și pentru a anula, pe cât posibil, consecințele acestor condamnări. Acest lucru presupune că un stat are libertatea de a alege mijloacele pentru a-și îndeplini obligațiile ce rezultă din art. 46, dar Curtea poate să indice, spre a evita apariția a numeroase cazuri similare și decizii de condamnare, ce măsuri ar putea să fie luate de către statul în cauză.

Din acest punct de vedere, Curtea a apreciat eforturile făcute de autoritățile naționale, inclusiv prin măsuri legislative¹⁸ pentru îmbunătățirea situației din mediul carceral, însă a atras atenția sunt necesare eforturi consistente, pe termen lung și trebuie pus în aplicare un sistem adecvat și efectiv de căi de atac interne, pentru ca astfel de situații contrare art. 3 să fie rezolvate de către autoritățile naționale. Soluția propusă de instanța de la Strasbourg este aceea de a se porni de la prezumția că aceste condiții substandard de detenție determină prejudicii nepatrimoniale, iar acordarea de despăgubiri pentru repararea lor trebuie să se facă luându-se în considerare cazurile similare în care s-a pronunțat Curtea. Instanțele naționale ar trebuie să ofere motive serioase și convingătoare în cazul în care decid să acorde despăgubiri într-un quantum semnificativ mai mic sau nici o despăgubire.

Concluzie

Demnitatea persoanei umane trebuie respectată și în mediul penitenciar, iar justiția nu trebuie să se oprească la porțile închisorii. Fiind sesizată cu un volum extrem de mare de cereri îndreptate împotriva statului

¹⁸ Conform afirmațiilor Guvernului, au fost luate măsuri pentru a rezolva problema supraaglomerării, și anume: în anul 2010, s-au luat măsuri pentru a îmbunătăți spațiul minim acordat fiecărui deținut; în anul 2002, a fost adoptată o lege privind amnistia; în anul 2003, s-au abolit pedepsele cu închisoarea pentru infracțiuni minore și schimbări privind arestarea preventivă; în 1998 și 2007, s-au luat măsuri legale pentru a spori cantitatea de produse de igienă acordate fiecărui deținut; în anul 1997, a fost instituit un comitet însărcinat cu supravegherea condițiilor de detenție; s-au luat măsuri de ameliorare a calității apei în 2002 și 2004 iar în 1999 s-au luat măsuri pentru ameliorarea sistemului de încălzire în penitenciare.

român sub aspectul conformității condițiilor de detenție cu exigențele art. 3 din textul convențional, Curtea Europeană s-a pronunțat recent în cauza Iacov Stanciu împotriva României, oferind recomandări pentru a reduce numărul cererilor similare. Se propune crearea unui sistem adecvat de căi de atac interne și acordarea de despăgubiri de către instanțele naționale la nivelul celor prevăzute de Curte în cauze asemănătoare, dacă se constată condiții de detenție neconforme standardelor în materie. În sensul celor arătate mai sus, statul român trebuie să ia măsuri mult mai ferme și cu efecte vizibile pentru a îmbunătăți condițiile din penitenciare, în felul acesta evitându-se pronunțarea unei hotărâri pilot împotriva României.

Bibliografie:

M. Larralde, *Placement sous ecrou et dignité de la personne*, Séance inaugurale du séminaire de recherche „Enfermements, Justice et Libertés”, Sorbona, 15 septembrie 2009;

Fl. Massias, *La protection de la santé et de la dignité du détenu par la jurisprudence de la Coue européenne des droits de l’homme*, C.R.D.F., nr. 3, 2004;

Legea nr. 275/2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal publicată în Monitorul Oficial nr. 627 din 20 iulie 2006;

Legea nr. 83/2010 privind modificarea și completarea legii nr. 275/2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, publicată în Monitorul Oficial nr. 329 din 19 mai 2010;

www.anp-just.ro/

www.echr.coe.int/

www.coe.ro/

